

บทที่ 2

แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

เนื่องจากการวิจัยนี้เป็นการศึกษาเกี่ยวกับกระบวนการเลือกและการนำเสนอ “ความเป็นไทย” รวมทั้งปัจจัยที่เกี่ยวข้องในนิตยสาร “สวัสดี” ดังนั้น จึงได้นำเอาแนวคิด ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องมาใช้เป็นกรอบในการวิเคราะห์ ซึ่งสามารถแบ่งออกเป็น 3 ส่วนใหญ่ ๆ ดังนี้

1. นิยามคำว่า “วัฒนธรรม”
2. วัฒนธรรมหลักของไทย และความเป็นไทย
3. การผลิตซ้ำเพื่อสืบทอดวัฒนธรรม และวัฒนธรรมของประเพณีการเลือกสรร วัฒนธรรม

ซึ่งผู้วิจัยได้เรียบเรียงและสรุปสาระสำคัญเป็นลำดับ ดังต่อไปนี้

(1) นิยามคำว่า “วัฒนธรรม”

เนื่องจกงานวิจัยนี้เป็นการศึกษาเรื่อง “ความเป็นไทย” ซึ่งเป็นมิติหนึ่งของวัฒนธรรมไทย จึงควรได้มีการทำความเข้าใจเกี่ยวกับนิยามของคำว่า “วัฒนธรรม” ก่อนที่จะกล่าวถึงแนวความคิดเกี่ยวกับ “ความเป็นไทย” การผลิตซ้ำเพื่อสืบทอดวัฒนธรรม และวัฒนธรรมของประเพณีการเลือกสรรวัฒนธรรม และผลจากการนิยามวัฒนธรรม นิตยสาร “สวัสดี” ก็คือ วัฒนธรรมเช่นกัน

ได้มีผู้นิยามความหมายของคำว่า “วัฒนธรรม” ไว้ต่าง ๆ นานา เพื่อให้สามารถเข้าใจความหมายของคำว่า “วัฒนธรรม” ได้อย่างกว้างขวางและลึกซึ้ง ผู้วิจัยจะขอยกตัวอย่างของนิยามคำว่า วัฒนธรรมจากทัศนะต่าง ๆ ดังนี้

พระยาอนุমানราชชน ให้ความหมายของวัฒนธรรมว่า คือ ปัญญาความรู้สึก ความคิดเห็น ที่มนุษย์ถ่ายทอดและสืบทอดกันไว้ และแสดงออกให้เห็นเป็นสิ่งที่ต่าง ๆ ที่มนุษย์สร้างขึ้นหรือดัดแปลงปรับปรุงจากธรรมชาติ เพื่อประโยชน์แห่งวิถีชีวิตของตนในส่วนรวม ตลอดจน กิริยาอาการที่แสดงออกเป็นนิสัยความประพฤติ

พระเทพเวที (ประยูร ปรยุตโต) ได้กล่าวว่า วัฒนธรรม เป็นผลรวมของการสั่งสม
สิ่งสร้างสรรค์ และภูมิธรรม ภูมิปัญญา ที่ถ่ายทอดสืบต่อกันมาของสังคมนั้น ๆ

พัทยา สายหู ได้ให้ความหมายของ วัฒนธรรม ในความหมายที่เป็นแบบอย่าง
การดำรงชีวิตว่า “แบบอย่างการดำรงชีวิตของชนหมู่ใดหมู่หนึ่งนั้น ก่อนที่จะเป็นแบบเป็น
อย่างขึ้นได้ จะต้องมีการปฏิบัติคล้อยตามกันในหมู่คนจำนวนมากพอสมควร จนปฏิบัติตามกัน
ไปทั้งกลุ่มและมีการปฏิบัติสืบเนื่องต่อกันไปเป็นเวลานานพอสมควร จนปรากฏเป็นแบบอย่าง
ให้เห็นได้ชัดเจนแน่นอนจากหมู่ชนที่เป็นเจ้าของด้วย การร่วมกันปฏิบัติตามแบบอย่างความ
ประเพณี การกระทำ ความคิด และความเชื่อ ที่รวมกันเป็นแบบแผนของชีวิต หรือวัฒนธรรม
ของหมู่คนนั้นติดต่อกันไปเป็นเวลายาวนาน ไม่ตั้งใจที่จะเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่น สิ่งต่าง ๆ ที่
เป็นแบบแผนความประเพณี การกระทำ ฯลฯ นั้น ก็กลายเป็นธรรมเนียมประเพณี และถ้า
ประเพณีต่าง ๆ นั้น ทำตามกันมาแสนานจนสืบย้อนหลังขึ้นไปหาจุดเริ่มต้นไม่ได้ เพราะมีมา
แต่โบราณนานเต็มที วัฒนธรรมนั้นก็ประกอบด้วยทุกสิ่งที่เป็นประเพณีที่ยั่งยืนสืบต่อกันมา
ทั้งสิ้น และประเพณีต่าง ๆ นั้น ก็คงยึดถือกันมาเพราะผู้ปฏิบัติพอใจร่วมกันว่าเป็นสิ่งดีงาม
สนองความประสงค์และให้ประโยชน์ที่ตนต้องการ มิฉะนั้นแล้วก็คงไม่ปฏิบัติต่อกันมาช้านาน
อย่างนี้”

เฉลียว บุรีภักดิ์ กล่าวว่า วัฒนธรรม หมายถึง วิถีดำเนินชีวิตทุกด้านของคนทั้งมวล
ในสังคม จึงหมายรวมถึงวิถีกระทำสิ่งต่าง ๆ ทุกอย่างทั้งหมดทั้งสิ้น นับตั้งแต่ วิถีกิน วิธียู่ วิถี
แต่งกาย วิถีพักผ่อน วิถีแสดงอารมณ์ วิธีสื่อความ วิชจารจรและขนส่ง วิธียู่ร่วมกันเป็นหมู่คณะ
ตลอดจนวิถีแสวงหาความสุขทางใจ และหลักเกณฑ์การดำเนินชีวิต ทั้งเครื่องมือเครื่องใช้ หรือ
วัตถุสิ่งของต่าง ๆ ที่นำมาใช้เพื่อการเหล่านั้นก็ถือเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมด้วย

จากนันททัศนะดังกล่าวข้างต้น สามารถนิยามความหมายของคำว่า วัฒนธรรม
จากจุดร่วมที่เหมือนกันได้ว่า วัฒนธรรม หมายถึง ภูมิปัญญา ความรู้สึก ความคิดเห็น และสิ่ง
ต่าง ๆ ที่แสดงออกโดยมนุษย์ รวมทั้งวิถีการดำเนินชีวิตในทุกด้านของมนุษย์ ทั้งที่เป็นรูปธรรม
และนามธรรม เป็นมรดกทางสังคมที่มนุษย์ถ่ายทอด และสืบต่อกันไว้ไม่ขาดตอน

นอกจากนี้ เรย์มอนด์ วิลเลียมส์ (Raymond Williams) (อ้างถึงใน กาญจนา แก้ว
เทพ, 2534.) ยังได้รวบรวมการให้คำนิยามของคำว่า วัฒนธรรม ว่ามีอยู่ 2 แบบ คือ

1) พวกที่มองว่าวัฒนธรรมเป็นส่วนของจิตวิญญาณที่ได้รับการบ่มเพาะมาอย่างดี (informing spirit) ของชีวิตทั้งมวลที่แสดงออกมาในสังคมนั้น ลักษณะของจิตวิญญาณนี้จะอยู่ในมิติที่เหนือกว่าเป็นพิเศษกว่ากิจกรรมทางสังคมแบบทั่วๆ ไป สิ่งที่จะถือว่าเป็น “วัฒนธรรม” ได้จะต้องเป็นกิจกรรมพิเศษทางวัฒนธรรม เช่น ภาษาที่จะจัดว่าเป็นภาษาที่มีวัฒนธรรมต้องไม่ใช่ภาษาที่ใช้กันอยู่ในชีวิตประจำวัน แต่ต้องเป็นแบบพิเศษ งานที่แสดงภูมิปัญญาก็ต้องเป็นแบบพิเศษ สายนี้ก็มีชื่อเรียกว่า กลุ่ม Idealist

รากเหง้าของความหมายแบบ informing spirit มีต้นกำเนิดมาตั้งแต่ยุคกรีกศตวรรษที่ 6 - 7 ที่มีกรอบความคิดหลักในการแยกแยะระหว่างสิ่งที่เป็ธรรมชาติ (Nature) และสิ่งที่เป็วัฒนธรรม (Culture) กล่าวคือ สิ่งที่มีติดตัวมาเป็นธรรมชาติ นั้น มีลักษณะหยาบ (primitive) และต้องผ่านกระบวนการขัดเกลาอบรมบ่มเพาะทางวัฒนธรรม นอกจากนั้นยังมีการกำหนดมาตรฐานเอาไว้เลยว่า รูปแบบกิจกรรมของกระบวนการขัดเกลานี้จะต้องเป็นกิจกรรมทางปัญญาทางสมองเท่านั้น ต้องไม่ใช่กิจกรรมด้านร่างกาย เมื่อเป็นดังนี้ก็ย่อมแน่นอนว่าจะมีแต่กลุ่มชนชั้นนำเท่านั้นที่มีโอกาสมี “วัฒนธรรม” และคำนิยามดังกล่าวก็ควรจะครอบคลุมแต่ปริมณฑลของ “วัฒนธรรมหลวง” เป็นส่วนใหญ่

สำนักคิดแบบ Idealist นี้มีอิทธิพลต่อวงการศึกษาวรรณกรรม มาตั้งแต่เริ่มต้นจนกระทั่งถึงปัจจุบัน และส่งผลให้การศึกษาเกี่ยวกับชีวิต ความคิด ผลงาน กิจกรรมด้านแรงงานกาย ของประชาชนทั่ว ๆ ไป ในฐานะเป็นส่วนรวมมีอยู่เป็นส่วนน้อย

2) พวกที่มองว่า วัฒนธรรม ก็คือ วิถีชีวิตทั้งมวลของสังคม ไม่ว่าจะเป็ชีวิตของคนกลุ่มใดก็ตาม (ไม่จำเพาะแต่ของชนชั้นสูงเท่านั้น) หรือไม่ว่าจะเป็ชีวิตด้านแรงงานกายหรือมันสมอง รากเหง้าของความคิดดังกล่าวเกิดขึ้นมาในราวๆ ปี ค.ศ.1844 เมื่อ G. Klemm เริ่มใช้คำว่า “วัฒนธรรม” ในความหมายว่า หมายถึงทุกสิ่งทุกอย่างที่มีการสร้างสรรค์เพิ่มเติมมาจากธรรมชาติ ไม่ว่าจะเป็การปั้นหม้อ ทำศพ ทำลูกบัต ขอให้เป็กิจกรรมที่มนุษย์ทำขึ้น โดยไม่มีการจำแนกชั้นวรรณะ

ยิ่งในโลกสมัยใหม่ คำนิยามแบบมีลักษณะเสมอภาคเท่าเทียมนี้ก็ยิ่งมีมากขึ้น โดยเฉพาะเมื่อทฤษฎีหน้าที่นิยม ได้มาล้มทฤษฎีวิวัฒนาการที่มีการมองวัฒนธรรมของคนกลุ่มต่าง ๆ อย่างมีลำดับขั้นสูงต่ำแบบขั้นบันได เราเริ่มได้ยินข้อสรุปแบบ R. Benedict ที่ว่า “วัฒนธรรมไม่มีสูงต่ำ แต่มีการแลกเปลี่ยนถ่ายเทกัน” จนกระทั่งถึงข้อสรุปของ C. Levi Strauss ที่เสนอต่อไปอีกก้าวหนึ่งว่า “วัฒนธรรมของมนุษยชาติทั้งมวลนั้นมีส่วนที่เป็เอกภาพ

ร่วมกัน (unity) และส่วนที่แตกต่างเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัว (variety) ดังนั้น ทั้ง ๆ ที่อาจจะเห็นการแสดงออกต่างกัน ก็ล้วนแล้วแต่มีเอกภาพร่วมกัน คือมีโครงสร้างที่เป็นสากล” ข้อสรุปดังกล่าวดูเหมือนจะเป็นการปิดฉากเรื่องสูง ๆ ต่ำ ๆ ไปได้

กลุ่มที่สองนี้มักเรียกว่าเป็นกลุ่ม Materialist ที่เสนอว่าพวกงานศิลปะ หรืองานประดิษฐ์แบบธรรมดา ก็ล้วนแล้วแต่เป็นกิจกรรมสังคมทั้งนั้น และแทนที่จะสนใจเรื่อง “พิเศษ” หรือ “ธรรมดา” สำหรับนักวิเคราะห์กลุ่มนี้เห็นว่าควรจะให้ความสนใจต่อองค์ประกอบอื่น ๆ ของวัฒนธรรม เช่น การปฏิบัติการทางวัฒนธรรม (culture practice) การผลิตวัฒนธรรม (culture production) เช่น วัฒนธรรมแต่ละอย่างถูกผลิตขึ้นมาได้อย่างไร และวัฒนธรรมนั้นได้รับการถ่ายทอดไปยังปัจเจกบุคคลได้อย่างไร

นอกจากนี้ เบริมอนด์ วิลเลียมส์ (Bennett et al (eds.), 1981) ได้จำแนกความหมายของคำว่า วัฒนธรรม ที่บุคคลกลุ่มต่าง ๆ ได้นิยามไว้ 3 ความหมาย คือ

1) ความหมายที่เป็นอุดมคติ (ideal) คือ วัฒนธรรมเป็นภาวะ หรือกระบวนการของการเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ในเชิงของคุณค่าที่สมบูรณ์ หรือคุณค่าที่เป็นสากล การวิเคราะห์วัฒนธรรมในเชิงอุดมคติที่สำคัญ คือ การค้นพบ และการอธิบายเกี่ยวกับวิถีแห่งชีวิต การทำงาน ซึ่งจะเป็นคุณค่าที่คงอยู่ตลอดไปไม่ขึ้นกับกาลเวลา และสามารถอ้างอิงได้เสมอ

2) ความหมายที่เป็น documentary คือ วัฒนธรรมเป็นเนื้อแท้ (body) ของงานที่ใช้สติปัญญา และจินตนาการ ซึ่งกระทำด้วยความปรารถนา เป็นความคิด และประสบการณ์ของมนุษย์ที่ได้รับการบันทึกไว้ในรูปแบบต่าง ๆ การวิเคราะห์วัฒนธรรมในเชิงความหมายของ documentary เป็นกิจกรรมของการวิพากษ์วิจารณ์ โดยศึกษาลักษณะของความคิดและประสบการณ์ โดยดูรายละเอียดของภาษา รูปแบบ และประเพณี ที่ดำเนินอยู่ เพื่ออธิบายและให้คุณค่า

3) วัฒนธรรมหมายถึงสังคม (social) วัฒนธรรม คือ การอธิบายถึงวิถีการดำเนินชีวิตซึ่งแสดงออกถึงความหมาย และคุณค่าที่แน่ชัด ที่ปรากฏอยู่ในศิลปะ วิทยาการ ความรู้ รวมทั้งสถาบันต่าง ๆ และพฤติกรรมด้วย การวิเคราะห์วัฒนธรรมโดยนัยนี้ คือ การอธิบายถึงความหมาย และคุณค่าของวิถีการดำเนินชีวิตเฉพาะอย่างในสังคมหนึ่ง ๆ ก็คือ วัฒนธรรมเฉพาะของสังคมนั้น

กล่าวคือ การวิเคราะห์ความหมายของวัฒนธรรมเริ่มต้นจาก การให้ความสำคัญ กับความหมายที่เป็น “ideal” (การค้นพบคุณค่า และความหมายที่สมบูรณ์และเป็นสากล หรือ อย่างน้อยก็เป็นการแยกแยะว่า อะไรสูงกว่า-ต่ำกว่า) โดยอาศัยการศึกษาจาก documentary โดยมีเป้าหมายสุดท้ายอยู่ที่การอธิบายวิถีการดำเนินชีวิต จากการศึกษาความหมายและคุณค่า ที่เฉพาะเจาะจง ไม่ใช่เพื่อเปรียบเทียบกำหนดเป็นสเกล (scale) แต่ศึกษาดูความเปลี่ยนแปลง เพื่อค้นหากฎเกณฑ์ต่างๆ ไป หรือแนวโน้มที่สังคมและวัฒนธรรมได้พัฒนาไปในภาพรวม ซึ่งจะ ทำให้สามารถเข้าใจได้ดีขึ้น

เรย์มอนด์ วิลเลียมส์ (Raymond Williams) ได้จำแนกประเภทของวัฒนธรรม โดยใช้เกณฑ์เรื่อง “กาล-เทศะ” (time-space) เป็นตัวจัดแบ่งว่ามีอยู่ 3 ประเภท คือ

1) วัฒนธรรมที่กำลังดำเนินอยู่จริงๆ (lived culture of a particular time and place) โดยที่เราสามารถจะเข้าถึงวัฒนธรรมในช่วงเวลา และสถานที่นั้นๆ ได้ ตัวอย่างเช่น การไหว้ของคนไทยที่เมื่อพบปะกัน แต่วิธีการไหว้นั้น อาจจะไม่เคร่งครัดตามแบบที่ถูกต่องก็ได้

2) วัฒนธรรมที่ได้รับการบันทึกไว้ในทุกรูปแบบ (recorded culture) ถ่ายทอดจาก ศิลปะไปสู่ความเป็นจริงในชีวิตประจำวัน เป็นวัฒนธรรมเฉพาะของกลุ่มในแต่ละกาลเวลาหนึ่ง (the culture of a period) ตัวอย่างเช่น ภาพยนตร์ในวัดวาอารามต่าง ๆ

3) วัฒนธรรมที่เลือกสรรแล้ว (culture of the selective tradition) ปัจจัยที่เชื่อมโยงระหว่างการปฏิบัติวัฒนธรรมที่กำลังดำเนินอยู่จริงๆ กับวัฒนธรรมที่ได้รับการบันทึกไว้ในแต่ละกาลเวลา ก็คือกระบวนการเลือกสรรวัฒนธรรมบางอย่างไว้ปฏิบัติ ตัวอย่างเช่น ประเพณีแต่งงานแบบไทยอาจจะถูกบันทึกเอาไว้ในตำราแบบหนึ่ง แต่เวลาปฏิบัติจริงในปัจจุบันนี้ก็อาจจะเลือกเอาบางอย่างเป็นแบบไทย และบางอย่างเป็นแบบฝรั่งผสมเข้าไป

“ความเป็นไทย” ที่นำเสนอในนิตยสาร “สวัสดี” ก็ไม่พ้นไปจากหลักเกณฑ์ดังกล่าว เช่น การนำเสนอเรื่องพุทธศาสนา สิ่งที่มีกล่าวถึงจะไม่เน้นหลักคำสอนของพระศาสดา แต่จะเลือกนำเสนอในแง่ศิลปกรรม และสถาปัตยกรรมที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา เช่น ภาพจิตรกรรมฝาผนัง สถาปัตยกรรมวัด วิหารต่าง ๆ เป็นต้น ทั้งนี้ปัจจัยสำคัญที่กำหนดก็คือ ผู้รับสารเป้าหมายซึ่งมีความหลากหลายทางเชื้อชาติ และศาสนา กระบวนการเลือกสรรวัฒนธรรมจึงมีความจำเป็นในการนำเสนอ “ความเป็นไทย” ในแง่ดังกล่าว เนื่องจากศาสนาเป็นเรื่องที่ละเอียดอ่อนนั่นเอง

(2) วัฒนธรรมหลักของไทย และความเป็นไทย

เวลาเรากล่าวถึง “ความเป็นไทย” อันหมายถึงเอกลักษณ์ที่แสดงให้เห็นความแตกต่างระหว่างตัวเรา กับผู้อื่น ในอีกความหมายหนึ่งก็คือ เราต้องอ้างอิง (identify) กับวัฒนธรรมของไทยนั่นเอง

กรมการฝึกหัดครู (2520) ได้กล่าวถึงวัฒนธรรมหลักของไทยว่า วัฒนธรรมหลักคือวัฒนธรรมที่เป็นหลักของชาติหรือประจำชาติ ซึ่งจะต้องส่งเสริมให้ดำรงอยู่กับชาติไทย เพื่อให้เป็นจุดร่วมแห่งจิตใจของคนในชาติ และเป็นเอกลักษณ์ของชาติไทย ได้แก่

2.1) สถาบันพุทธศาสนา ซึ่งเป็นศาสนาประจำชาติ เพราะคนไทยส่วนใหญ่นับถือกันมาเป็นเวลาช้านาน พระพุทธศาสนายังเป็นรากฐานของวัฒนธรรมไทยอีกด้วย ส่วนวัดและพระสงฆ์มีคุณประโยชน์นานาประการต่อสังคมไทย ตั้งแต่สมัยโบราณจนถึงปัจจุบัน

2.2) สถาบันพระมหากษัตริย์ ประเทศไทยมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขมาตั้งแต่โบราณจนถึงปัจจุบัน พระมหากษัตริย์เป็นหลักชัยของบ้านเมือง เป็นศูนย์รวมพลังแห่งชนชาวไทยทั้งชาติ พระบารมีขององค์พระมหากษัตริย์สูงส่งนัก โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวองค์ปัจจุบัน ซึ่งทรงประทับอยู่อย่างใกล้ชิดกับประชาชนของพระองค์ ทรงอยู่ในทศพิธราชธรรม และทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจนานาประการ เพื่อประชาชนและประเทศชาติ

2.3) อักษรไทย ประเทศไทยมีอักษรไทยใช้มาตั้งแต่ พ.ศ. 1826 ในสมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ซึ่งได้มีการปรับปรุงให้เหมาะสมมาจนถึงปัจจุบันนี้ แสดงให้เห็นถึงความเป็นเอกราช และเอกลักษณ์ของไทย ในการมีภาษาของเราเอง

2.4) ภาษาไทย ชาติไทยมีภาษาและอักษรของตนเองมาเป็นเวลาช้านาน ซึ่งเป็นสิ่งที่น่าภูมิใจเป็นอย่างยิ่ง ต่อมาแม้จะมีการปรับปรุงแก้ไขบ้าง แต่ก็เพื่อความเหมาะสม หรือแม้จะรับภาษาอื่นเข้ามาใช้บ้าง แต่นำมาปรับปรุงรูปเสียงให้เป็นแบบไทย ภาษาไทยมีลักษณะพิเศษหลายอย่างซึ่งดีเด่น สมควรรักษาไว้ให้เป็นวัฒนธรรมหลักของชาติสืบไป

2.5) ประเพณีไทย ประเพณีไทยเป็นเครื่องแสดงถึงวิถีชีวิตและจิตใจของคนไทยทั้งในอดีตและปัจจุบัน ว่ามีความเป็นมาและเป็นอยู่อย่างไร ประเพณีไทยส่วนมากมาจากพุทธศาสนา และมีคติแฝงอยู่ด้วย เช่น ประเพณีเกี่ยวกับการเกิด แต่งงาน การตาย ฯลฯ

2.6) จรรยาบรรณของคนไทย ซึ่งมีลักษณะสุภาพ ละมุนละไม อ่อนช้อย และรู้จักปรับตัวให้เข้ากับสังคมได้ดี ได้แก่ รู้จักอ่อนน้อมต่อผู้ที่ควรอ่อนน้อม เช่น การกราบแบบต่าง ๆ การไหว้บุคคลต่าง ๆ และวิธีทำความเคารพพระมหากษัตริย์ เป็นต้น

2.7) จิตใจของคนไทย ซึ่งได้รับอิทธิพลจากพระพุทธศาสนา ทำให้คนไทยมีจิตใจโอบอ้อมอารีต่อคนทั่วไป มีความกตัญญูกตเวที เชื่อฟังบิดามารดา ครูบาอาจารย์

2.8) ศิลปกรรมของไทย ศิลปกรรมแบบไทยนั้นมีความอ่อนช้อย สวยงาม เช่น นาฏศิลป์ ดนตรี เพลง ตลอดจนภาพจิตรกรรม เป็นต้น

2.9) สถาปัตยกรรมไทย มีความสง่างามไม่ยิ่งหย่อนกว่าชาติอื่น เช่น ปราสาทราชวัง วัดวาอาราม โบสถ์ วิหาร เป็นต้น สิ่งเหล่านี้แสดงถึงคุณค่าทางศิลปะอันสูงส่งของชาติ

2.10) วรรณคดีไทย ซึ่งเป็นเครื่องแสดงถึงความเจริญทางจิตใจ ความรู้สึกทางอารมณ์ แล้วแสดงออกมาเป็นตัวหนังสือ ทำให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์สะเทือนใจ มีความรู้สึกเป็นไปในทางที่ดีงาม เนื่องจากวรรณคดีนั้นมักแฝงคติสอนใจเอาไว้ด้วย ซึ่งส่วนมากมาจากหลักธรรมในพุทธศาสนา

โดยผู้วิจัยจะนำองค์ประกอบของวัฒนธรรมหลักเหล่านี้ มาใช้เป็นเกณฑ์ในการวิเคราะห์เนื้อหา “ความเป็นไทย” ในนิตยสาร “สวัสดี”

(3) การผลิตซ้ำเพื่อสืบทอดวัฒนธรรม และวัฒนธรรมของประเพณีการเลือกสรรวัฒนธรรม (Cultural Reproduction & Culture of Selective Traditions)

3.1) Cultural Reproduction

เรย์มอนด์ วิลเลียมส์ (Raymond Williams) นักคิดสำนักวัฒนธรรมนิยม ได้กล่าวว่า สังคมกลุ่มหนึ่ง ๆ ประกอบขึ้นด้วยปฏิบัติการทางสังคม* (social practices) จำนวนมากมายที่ก่อตัวเป็นองค์รวม ที่เป็นรูปธรรมของสังคม (concrete social whole totality) และ วัฒนธรรม ก็คือการสถาปนาของปฏิบัติการทางสังคมเหล่านี้ (constitution of social practices) เพราะฉะนั้น วัฒนธรรมในแต่ละสังคมจะเป็นอย่างไร มีลักษณะเฉพาะอย่างไร ก็แล้วแต่ว่าในสังคมนั้นมีปฏิบัติการทางสังคมที่เป็นจริงอย่างไร

เนื่องจาก วิลเลียมส์ มีจุดยืนแบบนักวัฒนธรรมนิยมสาย Materialism ดังนั้นเขาจึงเห็นว่า กระบวนการผลิตวัฒนธรรม (Cultural Production) หรือกระบวนการผลิตซ้ำเพื่อสืบทอดวัฒนธรรม (Cultural Reproduction) ไม่ว่าจะเป็วัฒนธรรมแบบรูปธรรม (สิ่งของเครื่องใช้) หรือนามธรรม (วิถีคิด รสนิยม) ก็ตาม ย่อมต้องการองค์ประกอบ หรือปัจจัยเช่นเดียวกับการผลิตโดยทั่วไป กล่าวคือ จำเป็นต้องมีวัตถุดิบ เครื่องมือการผลิต ระบบการแบ่งงานกันทำ วิธีการและขั้นตอนการผลิต ผู้ผลิต สถานที่ กาลเวลา เป้าหมายของการผลิต และผลิตผลทางวัฒนธรรมที่เกิดขึ้น นอกจากนั้น สภาวะแวดล้อมในขณะนั้นก็ย่อมเข้ามามีส่วนกำหนดกระบวนการผลิตดังกล่าว

ในกรณีของการผลิตวัฒนธรรมที่เป็นวัตถุธรรม เช่น การผลิตเครื่องดนตรี อุปกรณ์การทำนา ประกอบอาหาร ประดิษฐ์เครื่องใช้ในบ้าน หรือทำเครื่องแต่งกาย เราอาจจะเห็นการรวมตัวของปัจจัย และองค์ประกอบในการผลิตได้ง่ายและชัดเจน อย่างไรก็ตาม แม้แต่การผลิตวัฒนธรรมที่เป็นนามธรรม ไม่ว่าจะเป็วิถีคิด ทัศนคติในการอยู่ร่วมกับธรรมชาติ การตั้งเป้าหมายของชีวิต รสนิยม ฯลฯ ก็ล้วนแต่เป็นไปในลักษณะเดียวกับการผลิตสิ่งของรูปธรรม วัตถุดิบที่ใช้ในการผลิต วิถีคิดใหม่ ๆ ก็คือ ความรู้ดั้งเดิม ทัศนคติอันเก่า หรือความทรงจำเดิม ๆ นั้นเอง

* ปฏิบัติการทางสังคม หมายถึง การปฏิบัติที่มีมูลเหตุจูงใจเนื่องมาจากสังคมมีเป้าหมายที่จะบรรลุตามที่ได้รับการปลูกฝังมาจากสังคม และวิธีการที่จะใช้บรรลุเป้าหมายนั้น ก็เป็นไปตามกรอบที่สังคมกำหนดมาให้

ดังนั้น ในการศึกษา “ความเป็นไทย” ที่มาปรากฏในนิตยสาร “สวัสดี” นี้ ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะวิเคราะห์ถึงปัจจัย และองค์ประกอบต่าง ๆ ในกระบวนการผลิต “ความเป็นไทย” เช่น แหล่งวัตถุดิบ ผู้ผลิต สถานที่ กาลเวลา เป้าหมายการผลิต เป็นต้น

สำหรับการอธิบายแนวคิดเรื่อง “การผลิตซ้ำเพื่อสืบทอดวัฒนธรรม” วิลเลียมส์ ได้เริ่มต้นจากข้อเท็จจริงที่ว่า วัฒนธรรมต่าง ๆ ล้วนถูกผลิตขึ้นอยู่ตลอดเวลา ในทุกสถานที่ เช่น เกิดความคิดใหม่ ๆ อยู่ทุกแห่ง เกิดคำใหม่ ๆ อยู่ตลอดเวลา มีวิธีการปรุงอาหารแบบที่ไม่เคยมีมาก่อนเกิดขึ้นบ่อยครั้ง หรือมีเครื่องแต่งกายแปลก ๆ ปรากฏให้เห็นอยู่เสมอ อย่างไรก็ตาม วัฒนธรรมที่ถือกำเนิดขึ้นมาใหม่นี้ หากไม่ได้รับการผลิตซ้ำเพื่อสืบทอดในครั้งต่อไป วัฒนธรรมใหม่นั้นก็จะมีอายุเพียงสั้น ๆ แล้วสูญหายไป แม้แต่วัฒนธรรมเก่าแก่ดั้งเดิมก็ต้องเป็นไปตามหลักการนี้เช่นกัน ดังนั้น กระบวนการผลิตซ้ำเพื่อสืบทอดวัฒนธรรมจึงเป็นกระบวนการที่รองรับความยั่งยืนของวัฒนธรรมหนึ่ง ๆ ดังประจักษ์พยานที่ว่า ในคำนิยามของ “วัฒนธรรม” นั้น จะต้องระบุอยู่เสมอว่า ต้องมีการถ่ายทอดหรือสืบทอดรวมเป็นคุณสมบัติที่จะขาดเสียมิได้

ในแง่นี้ ผู้วิจัยจะถือว่าคุณลักษณะหรือมิติต่างๆ ของ “ความเป็นไทย” ไม่ว่าจะเป็นประเพณี ภาษา ศาสนา ฯลฯ ที่ได้รับการเลือกมานำเสนอในนิตยสาร “สวัสดี” นั้น ก็คือกระบวนการผลิตซ้ำเพื่อสืบทอดความเป็นไทยนั่นเอง

สำหรับวิธีการผลิตซ้ำเพื่อสืบทอดนี้อาจจะมีได้หลายรูปแบบ เช่น อาจจะเป็นการรักษาทั้งรูปแบบ เนื้อหา และความหมายดั้งเดิมเอาไว้ทั้งหมด ตัวอย่างเช่น วิธีการปรุงอาหารอาจจะมีขั้นตอนทุกอย่างเหมือนที่เคยปฏิบัติมา หรืออาจจะเป็นการดัดแปลงรูปแบบแต่ยังคงรักษาเนื้อหาดั้งเดิมเอาไว้ หรือในทางตรงกันข้าม คือการรักษารูปแบบเดิมเอาไว้ แต่ได้เปลี่ยนเนื้อหาและความหมายไปแล้ว ตัวอย่างเช่น ประเพณีสงกรานต์ของภาคเหนือ ซึ่งมีความหมายดั้งเดิม คือ การแสดงความกตัญญูต่อญาติผู้ใหญ่ ก็เปลี่ยนไปเป็นความหมายของการเฉลิมฉลองเพื่อความสนุกสนาน เป็นต้น

3.2) Culture of Selective Traditions

จากการแบ่งประเภทของวัฒนธรรมโดยใช้เกณฑ์เรื่อง “กาลละ-เทศะ” ออกเป็น 2 ประเภท คือ lived culture และ recorded culture ดังที่ได้กล่าวมาข้างต้นแล้วนั้น ในโลกแห่งความเป็นจริง เราจะเห็นได้ว่าวัฒนธรรมทั้งสองประเภทนั้นย่อมมีความแตกต่างกัน

อย่างแน่นอน ตัวอย่างเช่น หลักของพุทธศาสนาที่บันทึกไว้ในพระไตรปิฎก (recorded culture) จะแตกต่างจากพุทธศาสนาที่คนไทยในยุคปัจจุบัน หรือคนริเบตปัจจุบันกำลังปฏิบัติอยู่ในชีวิตประจำวัน (lived culture)

และในขณะที่วัฒนธรรมหนึ่งๆ ที่ถูกบันทึกเอาไว้จะมีอยู่หลายอย่าง เช่น ประเพณีประจำเดือนของไทย ที่บันทึกไว้ในประเพณีสิบสองเดือนของนางนพมาศ จะมีครบทั้งสิบสองเดือน (และอันที่จริงในแต่ละเดือนก็อาจจะมีหลายประเพณีด้วยซ้ำไป) แต่ทว่าในยุคสมัยปัจจุบัน คนไทยก็จะเลือกเอาบางประเพณีเท่านั้นมาปฏิบัติทางสังคม เช่น ประเพณีสงกรานต์ ประเพณีของการเทศน์มหาชาติ อาจจะได้รับเลือกมาผลิตซ้ำ แต่ประเพณีเรียกขวัญข้าว ประเพณีทำบุญข้าวประดับดิน จะไม่ถูกคัดเลือกมาผลิตซ้ำใหม่

กระบวนการคัดเลือกดังกล่าวนี้จะมีแบบแผนที่แน่นอน มีเกณฑ์ (criteria) ที่แน่นอน ในการคัดเลือกเอาวัฒนธรรมบางอันมาเก็บเอาไว้ และคัดเลือกเอาวัฒนธรรมบางอย่างทิ้งไป วิลเลียมส์ขนานนามแบบแผนที่แน่นอนนี้ว่า “วัฒนธรรมของประเพณีการเลือก” (Culture of Selective Tradition)

จากแนวคิดดังกล่าวนี้ ผู้วิจัยจะนำแนวคิดนี้มาใช้วิเคราะห์วัฒนธรรมของประเพณีการเลือก “ความเป็นไทย” ที่ปรากฏในนิตยสาร “สวัสดี” ตัวอย่างเช่น การวิเคราะห์ตั้งแต่การเลือกชื่อของนิตยสาร การเลือกภาพที่ขึ้นปก การเลือกข้อความหรือถ้อยคำในคอลัมน์ A Few Thai Words ฯลฯ ว่าวัฒนธรรมของประเพณีการเลือกนั้น มีเกณฑ์อะไรในการเลือก มีปัจจัยอะไรบ้างที่เข้ามากำหนด เช่น เป้าหมายของการเลือกสรรในกาลเทศะนั้นๆ ตัวอย่างเช่น หากเป้าหมายของการเลือก “ความเป็นไทย” มาตีพิมพ์ในนิตยสาร “สวัสดี” เป็นไปเพื่อการสร้างภาพลักษณ์ที่ดีของความเป็นไทยต่อหน้าชาวต่างชาติ เกณฑ์ที่สำคัญเกณฑ์หนึ่งก็น่าจะเป็นการเลือกแต่เฉพาะ “ด้านดี” เท่านั้นของความเป็นไทย เนื้อที่ในนิตยสารจึงไม่น่าจะไม่เปิดโอกาสให้ด้านลบ หรือการวิจารณ์ตัวเองของความเป็นไทยมาปรากฏ เพราะฉะนั้นหัวข้อของบทความประเด็นปัญหาการจราจร การคอร์รัปชันของนักการเมือง การใช้แรงงานเด็ก หรือปัญหาโสเภณี ฯลฯ คงจะไม่สามารถผ่านเกณฑ์การเลือกเข้ามาในนิตยสารนี้ได้ นี่เป็นประเด็นที่ผู้วิจัยต้องการจะพิสูจน์ในงานวิจัยชิ้นนี้

และเนื่องจาก วิลเลียมส์ สนใจเรื่องความสัมพันธ์เชิงอำนาจ (Power relation) ในกระบวนการผลิตวัฒนธรรม ดังนั้น เขาจึงตั้งคำถามสำหรับการวิเคราะห์ว่า ใครเป็นผู้ที่มีอำนาจในการสร้างวัฒนธรรมของประเพณีการเลือกบ้าง ใครมีอำนาจมาก ใครมีอำนาจน้อย ใครไม่มีอำนาจเลย โครงสร้างของอำนาจนี้เป็นอย่างไร หรือหากขยายเกณฑ์การวิเคราะห์ให้เป็นรูปธรรมมากยิ่งขึ้น เราก็อาจจะตั้งคำถามว่า ใครมีหน้าที่ในการจัดหาวัตถุดิบ ใครเป็นผู้ตัดสินใจจะให้เริ่มผลิตได้ และให้หยุดผลิตเมื่อใด ใครมีอำนาจในการตั้งเกณฑ์สำหรับการคัดเลือก “ความเป็นไทย” มานำเสนอในนิตยสาร “สวัสดี” ผู้วิจัยจะใช้มิติเรื่องความสัมพันธ์เชิงอำนาจมาวิเคราะห์ด้วย